

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת האזינו תשפ"ז¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

יעוץ משפטי: איך ולכן אפשר לברוח מן הדין?

במידת החסד, וינתרו לנו על מה שמגיע לנו על פי מידת הדין. אבל איך אפשר לבקש חסד מהקב"ה? הרי "כל דרכיו משפט", ואין אצלו ויתורים!

עונה על כך הרמח"ל במסילה לישירים (פי"ט), ואומר כך: "זה פשוט, כי הקב"ה מודד מדה כנגד מדה, ומי שמרחם ועושה חסד עם הבריות, גם הוא בדינו ירחמוהו וימחלו לו עוונותיו בחסד, שהרי מחילה זו - דין הוא, כיון שהיא מדה כנגד מדתו". כלומר, היות וכל מידותיו של הקב"ה הן מדה כנגד מדה (סנה' ז, א), אם כן מי שבעצמו עושה חסד, הדין עצמו מחייב לעשות איתו חסד. ומי שבעצמו ויתר לאחרים, הקב"ה כבר יכול להיות ויתרן איתו, כי לגביו מדת המשפט מחייבת שיוותרו לו.

חז"ל הרי אמרו: "נשא עון ועבר על פשע" (מיכה ז, יח), "למי נושא עון? - למי שעובר על פשע" (ר"ה יז, א; מגילה כח, א) [והגר"א גורס להפך: "למי עובר על פשע? - למי שנושא עון"]⁵ (הגהות הגר"א שם ושם). מי שבעצמו עובר על פשע למי שפשע נגדו, לא מקפיד עם אחרים, לא מדקדק עם אחרים, אזי הנהגת "מידה כנגד מידה" של הקב"ה מחייבת שגם איתו לא ידקדקו בדין, והקב"ה נושא וסולח לעוונותיו. וכתב רבינו יונה, שעצה זו היא "פתח תקוה נכבד מאד" (שערי תשובה שער א' אות כ"ח).

לפנינו אפוא סגולה גדולה ליום הדין, להיות ותרנים ובעלי חסד. זוהי הדרך שבה נוכל לזכות שינהגו עמנו בחסד בדין. לגרום לכך שהדין עצמו יחייב לוותר לנו, ע"י שנהיה אנו ותרנים לאחרים.

עוד עצה פשוטה מאד לזכות ביום הדין - פשוט, לברך יהודים! הקב"ה הרי הבטיח לאברהם אבינו, "וְאֶבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ" (בראשית יב, ג). כלומר, מי שמברך יהודי - הקב"ה מברכו⁶. כשאנו מאחלים זה לזה "שנה טובה", "גמר חתימה טובה" ושאר איחולים, בזה לבד אנו זוכים לברכות מפי ה'. כמובן, צריך לקיים את כל תרי"ג המצוות, אבל דבר אחד שקל מאד לקיים אותו - לברך יהודים! הרי הקב"ה מתנהג עם בריותיו במדה כנגד מדה. ממילא, מי שמברך יהודים, גם הוא עצמו מתברך מפי ה'.

מתנת התשובה

אבל יש עוד עצה חשובה מאד, וגם פשוטה, איך לזכות ביום הדין. והיא - לעשות תשובה. עצה זו, "לא בשמים הוא... ולא מעבר לים הוא...", אלא "קרוב אליך הדבר מאד פָּפִיף וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ"⁷ (דברים ל, יב-יד), כפי שקראנו לא מזמן. התשובה היא מתנה נפלאה שנתן לנו הבורא, וחסד גדול שעשה עמנו ה', שמי שחטא - לא הולך לאיבוד, אלא יכול לעשות תשובה ולהתקרב בחזרה אל ה'. במקום שבעלי

"כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט" - אין ויתורים בדין

התורה אומרת בפרשתנו: "הצור תמים פָּעֵלוֹ, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט" (דברים לב, ד). ובמשפט - אין ויתורים. "כל האומר הקב"ה ויתרן הוא, וינתרו חייו" (ב"ק נ, א). מי שחושב שהקב"ה ויתרן - הקב"ה אכן ינהג איתו ב"ויתרנות" מיוחדת, וינתר על החיים שלו, ח"ו. למה? כי יש חסד אצל הקב"ה, ויש רחמים, ויש הנהגות אחרות, אבל ויתור - אין². ומדוע? - כי ויתור הוא סתירה לתכלית הבריאה, שלא יצטרך אדם לאכול "נהמא דכסופא" (לחם חסד) בעולם הנצח ללא תשלום³. ולכן הכל חייב להיות בדין ובמשפט, ללא שום ויתורים. אחרת, שוב נגיע ל"נהמא דכסופא".

שלמה המלך אומר בסוף קהלת: "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה, האלקים יבא במשפט על כל נעלם, אם טוב ואם רע" (קהלת יב, יד). וצריך להבין: בשלמא מעשה רע, יש מקום להביא במשפט. אבל מעשה טוב, מה יש להביא במשפט? תירצו חז"ל: מהו המעשה הטוב שאותו יביא האלקים במשפט? - זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא (חגיגה ה, א). הנותן צדקה לעני, עשה מצוה גדולה, ובודאי יקבל עליה שכר. אבל חוץ מזה, גם יביאו אותו במשפט, על כך שנתן את הצדקה בפרהסיא ובייש את העני. אם העני מבקש צדקה בפרהסיא - אפשר לתת לו בפרהסיא. אבל אם העני לא רוצה לקבל בפרהסיא - יש לתת לו בצניעה, בלי לביישו.

הרי, שכל מעשה קטן עלול לבוא במשפט, וגם בתוך מעשה טוב יתכן שיהיה חלק רע. ואז, על החלק הטוב יקבל האדם שכר, ועל החלק הרע - יביאו אותו במשפט.

ובמשפט, כבר אמרנו, אין ויתורים. האומר הקב"ה ויתרן הוא, חושב אולי שהוא מקלס בזה את הקב"ה - אבל זה לא נכון. "עבודת אליילים ותרנית היא"⁴ (ילק"ש עמוס ד). לא הקב"ה. זהו מיסודות האמונה שלנו, לדעת שכל מעשה וכל מחשבה - הקב"ה מביא בחשבון. שום דבר לא הולך לאיבוד. ה' זוכר כל מעשה, ולו הקטן ביותר, בין אם נעשה לרעה, ועל אחת כמה וכמה אם נעשה לטובה. "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה הָאֱלֹקִים יבא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם, אִם טוֹב וְאִם רָע" (קהלת יב, יד). אין דבר שהקב"ה לא מביא בחשבון.

מי בכל זאת זוכה לויתור בדין?

מה בכל זאת עושים כדי לזכות בויתורים מסויימים בדין? הרי אם יבואו איתנו במשפט וישפטו אותנו במלוא עומק הדין, לא נוכל לעמוד בדין. אין לנו סיכוי לזכות במשפט כזה. משפט ה' נוקב עד התהום - "מִשְׁפָּטֶיךָ תְּהוֹם רַבָּה" (תהלים לו, ז). אפילו אברהם יצחק ויעקב לא היו יכולים לעמוד בדין אם הקב"ה היה ממצה עמם את מלוא עומק הדין (ערכין יז, א), כל שכן אנחנו. אנו מוכרחים אפוא שינהגו איתנו

בילדותי היה קשה לי על דברי המדרש: בשלמא הנמשל - מובן היטב. אכן ראוי להעניש את החוטא על כך שלא ניצל את האפשרות לשוב בתשובה. אבל המשל - לכאורה אינו מובן: האם תפקידו של שר בית הסוהר, לעודד בריחות מבית הסוהר? ועוד קשה: האם זה מה שמגיע לאסיר ההגון הזה שלא ברח, שיכוהו במקל? הרי לא מכות מגיעות לו, אלא פרס מגיע לו, על כך שהיה נאמן למלך ולא ברח מבית הסוהר!

אבל התשובה היא פשוטה: אם הסיבה שבגללה נשאר אותו אסיר בבית הסוהר ולא ברח ממנו, היתה מחמת נאמנותו למלך - אז באמת לא מכות היו מגיעים לו, אלא פרס. אבל לא על כזה אסיר דיבר המשל. המשל דיבר על אסיר שנשאר בבית הסוהר לא מחמת נאמנות למלך, אלא מחמת שאינו מפחד מעונש המלך, ואינו מאמין שיש בכח המלך להענישו. לו היה מאמין שכל מי שנמצא בבית הסוהר צפוי לעונש קשה וכואב, היה בורח מבית הסוהר כל עוד נפשו בו! ולכן, כיון שזלזל במשפט המלך, הרי שמלבד העונש שישא עבור העבירה שבגינה הושיבוהו בבית הסוהר, יענש גם על זלזולו במשפט המלך.

וכך גם מי שאינו שב בתשובה: אם היה יודע מהו עומק המשפט, ואיזה עונש צפוי לו על העבירות שעשה - ודאי היה משתמש במחתרת התשובה, לברוח ולתקן את מה שקלקל; ואם הוא לא משתמש בה, סימן שאינו מאמין במשפט המלך ומזלזל בו. זו פונת המשל שהביא רבינו יונה¹⁰. מי שלא משתמש בתפילות, בידוי, בתשובה, ובכלים נוספים שניתנו בידיו - סימן שאינו מאמין במשפט המלך, ועל זה לבד כבר מגיע לו להענש¹¹.

התשובה - מנוס מן ה', אל ה'

עוד שאלה יש לשאול על המשל הנ"ל, באותו סגנון, אבל הפוך: בשלמא המשל - מובן היטב. מבית האסורים אכן שייך במציאות לברוח ולהמלט [לאחר ההכנות המתאימות]. אבל הנמשל - לכאורה אינו מובן: מה פירוש דברי רבינו יונה, שיש לחוטא "מנוס לנוס שמה"? לאן יברח החוטא? וכי ניתן לברוח מזה? ! אנו קוראים ביוה"כ על אחד שניסה "לברח מלפני ה'" (יונה א, ג), ורואים שזה לא כל כך הצליח לו... גם דוד המלך שואל, "אָנָה מִפְּנֵי אֶבְרָחָם", ועונה מיד: "אִם אֶסֶק שְׂמִים שָׁם אֶתָּה, וְאַצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּגֶד. אֲשָׁא כְּנָפֵי שָׁחַר אֲשָׁפְנָה בְּאַחֲרִית יוֹם, גַּם שָׁם יִדָּד תִּנְחַנְי וְתִאחַזְנִי מִיָּנֶה" (תהלים קלט, ט-ז). לית אתר פנוי מיניה, ובכל מקום שנלך אליו, גם הוא נמצא. אז לאן אפשר לברוח?

אלא שרבינו יונה עונה על כך מיד: החוטא "יש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה"! התשובה, היא המנוס היחיד העומד לפני החוטא. לא מנוס מה, חלילה, אלא מנוס מן החטא. מטומאת החטא - הישר אל זרועותיו של הקב"ה, כמו שכתב רבי שלמה אבן גבירול ב"כתר מלכות" (נדפס במחזורי הספרדים לפני תפלת שחרית של יוה"כ): "אֲלֵקִי... אִם תִּבְקֹשׁ לַעֲוֹנִי - אֲבִירָה מִמֶּךָ אֵלֶיךָ, וְאֶתְפָּסָה מִמְּתָךְ בְּצִלְךָ"¹². המקום היחיד אליו אפשר לברוח מפני ה', הוא אל ה' בעצמו!

איך עושים זאת? על ידי תשובה! להכיר באופן ברור,

תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין (ברכות לד, ב). גם אם אדם נכשל בדברים חמורים, ואפילו חמורים מאד, כל עוד הוא חי, יש אפשרות לתקן, ולהגיע לדרגות הכי עליונות ע"י תשובה.

יש גם זמנים המסוגלים לתשובה: "דָּרְשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ, קִרְאוּהוּ בְּהִיתוֹ קְרוֹב" (ישעיהו נה, ו) - אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים (ר"ה יח, א) [והם כוללים, כמובן, גם את ר"ה ויוה"כ עצמם] - שבהם קל יותר להשיג את הקב"ה בבחינת "טוב וְסֶלַח" (תהלים פו, ה) ולשוב בתשובה⁸. חידוש גדול כתב המאירי, שממנו רואים עד כמה גדולה היא מתנת התשובה. חז"ל אומרים, שארבעה חילוקי כפרה יש: "עבר על עֲשֵׂה ושב - אינו זז משם עד שמוחלין לו. עבר על לא תעשה ושב - תשובה תולה, ויום הכפורים מכפר. עבר על כריתות ומיתות בית דין ושב - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין. אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת" (יומא פו, א). ומחדש המאירי, ששלשה דברים אלו - יוה"כ ויסורין ומיתה - לא נצרכו אלא כדי לעודד את האדם לעשות תשובה גמורה, כפי עומק החטא. אבל אם עשה תשובה גמורה - די בזה, ואינו צריך לשום דבר נוסף, "שלעולם אין הפרגוד ננעל בפני התשובה הגמורה" (מאירי שם). לא צריך יום כיפור, לא צריך יסורים ולא צריך יום המיתה. אם עושה תשובה גמורה ומתחרט בלב שלם על מה שעשה, ומקבל על עצמו בלב שלם שלא יעשה כך יותר - התשובה הגמורה מועילה בלי יסורים ובלי שום דבר נוסף. רק תשובה לבד ממרקת הכל.

אוי לו למי שאינו מנצל את מתנת התשובה

כפי שהזכרנו, האפשרות לשוב בתשובה היא מתנה גדולה ונפלאה שנתן לנו הבורא. ואולם צריכים לדעת, שמאידך גיסא, אם אדם לא מנצל את המתנה הנפלאה הזו - הרי על זה עצמו הוא עתיד ליתן דין וחשבון, חוץ מכל העבירות שיש לו. אוי לו למי שלא מנצל מתנה נפלאה זו שנתן לנו הבורא! המתנה נהפכת לתביעה עליו, למה לא ניצל אותה כראוי.

רבינו יונה הרי מביא את המשל שמובא במדרש (קה"ר ז, טו), על מי שלא מנצל את אפשרות התשובה: "משל לכת של לסטים שחבשם המלך בבית האסורים, וחתרו מחתרת, פרצו ויעבורו (ברחו מבית הסוהר), ונשאר אחד מהם. בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה, והאיש ההוא עודנו עצור. ויך אותו במטהו. אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך, ואיך לא מהרת להמלט על נפשך?" ("שערי תשובה" שער א' אות ב'). וכך גם "החוטא, כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפכה, ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה" (שם). לא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את המחתרת להמלט דרכה מן החטא אל החופש, על זה עצמו הוא יענש בעונש כבד בפני עצמו⁹.

היודי של יוה"כ שאני מתודה שלא אהבתי מספיק את ה'. או יראת ה', שלא יראתי מספיק מה', לא נזכר בוידי של יוה"כ. אלו הם ודאי מהדברים הגדולים שכדאי לחזור עליהם בתשובה, האהבה והיראה והדבקות בה'.

ביטול תורה, איסור שכמעט אי אפשר להנצל ממנו. גם על זה צריך לחזור בתשובה. אמנם הרמב"ם אומר שהשב בתשובה צריך ש"יעיד עליו יודע תעלומות"¹⁴ שלא ישוב לזה החטא לעולם" (הלכ' תשובה פ"ב ה"ב), במחזורים שלנו לא מופיע משפט כזה, או בעל תוכן דומה לזה. אנו מתנדים ביום הכפורים, מביעים חרטה על מעשינו הרעים, אומרים שכל מה שחטאנו "לא שנה לנו" ולא הועיל לנו במאומה, אבל להעיד עלינו את יודע התעלומות שלא נשוב עוד לחטאינו לעולם - זה איננו עושים. למה? כי יש דברים שאנו יודעים שלא נוכל לעמוד בהם. מי יכול להבטיח שבשנה הבאה לא יבטל תורה כלל? מי יכול להבטיח שבשנה הבאה הוא לא יסיח את דעתו מאהבת ה' ומיראת ה'? אין מי שיכול להבטיח דברים כאלה. לכן איננו מעידים עלינו ביוה"כ את יודע התעלומות, שלא נשוב עוד לחטאינו. מה שאנו כן אומרים במקום זה הוא: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי שלא אחטא עוד". אנו מבקשים מה' שיעזור לנו שלא נחטא עוד.

כדאי לחשוב בלבנו בשעה שאנו מבקשים את הבקשה הזו, שבאמת אנו רוצים עד כמה שאפשר שלא להיכשל יותר. לצמצם את ביטול התורה עד כמה שאפשר, להרבות באהבת ישראל, באהבת חסד ובעשיית חסד ובשאר כל המצוות, ובזכות זה נזכה להחתם לחיים טובים עם כל בית ישראל, אמן.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

שכל מה שחטאנו "לא שנה לנו" ולא הועיל לנו במאומה. ויותר מכך: להבין, "כי רע ומר עזבו את ה'" (ספר שערי תשובה לרבינו יונה שער א). להתחזק באמונה, להתחזק בשמירת המצוות, על ידי זה תתמוטט המחיצה המבדילה בינינו ובין הקב"ה, ונשובה אל ה'.

צריך אפוא להשתמש בימים האלו. לנצל אותם כראוי, ולשוב בתשובה, שלא נענש חלילה על זה גופא, שלא נצלנו את האפשרות לחזור בתשובה, ובפרט בעשרת ימי תשובה הממששים ובאים.

החיוב לעשות תשובה

האחרונים דנים, האם התשובה היא מצות עשה. בלשון הרמב"ם יש סתירות בזה¹³, ונאמרו מהלכים שונים בביאור שיטתו. יהיה איך שיהיה, זה הרי דבר ברור: גם אם התורה לא ציוותה עלינו לעשות תשובה, הנביאים ודאי קראו לנו לעשות תשובה. "שובו שובו מדרכיכם הרעים, וְלָמָּה תִּמְוֹתוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל" (יחזקאל לג, יא), ועוד הרבה פסוקים אחרים בנביאים קוראים לישראל לחזור בתשובה. ממילא, אפילו אם נניח שהתשובה אינה מצוה מדאורייתא, אבל מצוה מדברית הנביאים ודאי יש.

הרמב"ם אומר למה זוכה בעל תשובה: "אמש היה זה שנאוי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד" (רמב"ם פ"ז מהלכ' תשובה ה"ו), "אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל... צועק ואינו נענה... עושה מצות וטורפין אותן בפניו... והיום הוא מודבק בשכינה... צועק ונענה מיד... עושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה... ולא עוד אלא שמתאווים להם" (שם ה"ז). זכות גדולה היא להיות בעל תשובה. לא צריך עבירות גדולות כדי להיות בעל תשובה גדול. גם מי שיש לו מעט עבירות קטנות, יכול לעשות עליהן תשובה ולזכות לכל המעלות שהזכרנו.

אבל יש גם דברים גדולים שצריך לעשות עליהם תשובה, שאפילו לא מוזכרים בוידי של יוה"כ. אינני יודע למה אינם מוזכרים בוידי, אבל לכאורה הם דברים גדולים מאד ונשגבים מאד. למשל מצות עשה של אהבת ה', לא נזכר בכל

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת האזינו: "הבו גִּלְגָּל לְאַלְהֵינוּ" (דברים לב, ג) ⇔ "עַל אֲשֶׁר לֹא קִדְשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם, נא). [קשר ניגודי].

קשר נוסף: "אַל אֲמוֹנָה וְאֵין עֹל, צִדִּיק וְיֵשֶׁר הוּא" (שם, ד) ⇔ "עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי" (שם, נא). [קשר ניגודי].

קשר נוסף: "כִּי כָל דְּרָכַי מִשְׁפָּט" (שם, ד) ⇔ "וַיִּמָּת בְּהָר אֲשֶׁר אֵתָּה עֲלֶה שְׁמָה... עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי" (שם, נ-נא).

קשר נוסף: "וַתִּשְׁמַע הָאָרֶץ אֶמְרֵי פִי" (שם, א) ⇔ "כִּי מִנְגִּיד תִּרְאֶה אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמָּה לֹא תְּבוֹא" (שם, נב).

2. לכן, פסליחות (למנהג בני אשכנז) מקדימים לומר "א-ל ארך אפים" קודם "א-ל מלך יושב על כסא רחמים". כי מידת הרחמים יסודה במידת ארך אפים; דמשום שה' מאריך אף, לכן הוא מרחם שלא להעניש מיד, אלא ממתיך לחוטא שיעשה תשובה (ואם לא יעשה תשובה - יענישו לבסוף). אבל סתם רחמים, שלא להעניש כלל - ליכא, דזהו כבר בכלל "כל האומר הקב"ה ותרין" וכו'.

3. ועי' בהקדמת רבינו נסים גאון לש"ס (ד"ה והואיל - במהדורת "עוז והדר"), שביאר למה לא ברא אותנו הקב"ה מיד באותו עולם שכולו טוב, אלא בראנו בעולם הזה לעבדו וליגע בתלמוד תורתו ולטרוח בעשיית מצוותיו. וביאר, "כי כל טוב שמקבלו האדם בתורת שחר ובתורת ראוי ובתורת פרעון חוב, הוא יפה ומשובח ועדיף ומהודר מן הטוב שהוא מקבלו בתורת צדקה וגמילות חסד", ע"ש.

4. במה עבודת כוכבים ותרינית? - בהרבה דברים, כמבואר במדרש (ע"ש). ושורש הענין נעוץ בכך, שהקדושה - מוגבלת ומגבילה. ועבודה זרה - אין לה הגבלות. כל המקומות, כל הזמנים וכל האישים שוים בה.

5. וטעם גירסא זו הוא, שהרי מצינו ש"עון" הוא לשון מזיד, ו"פֶשַׁע" משמעותו מְרָד, שהוא חמור מעון (יומא לו, ב). גם לשון "נושא" משמעו שהוא מרגיש ומתרעם על הדבר, אלא שבכל זאת הוא סובל אותו, ואילו "עובר" משמעו שאינו מרגיש בו כלל, וכאילו "עובר" לידו ואינו מרגיש בו. ולפי זה, "למי נושא עון" - למי שעובר על פשע, משמעותו, שאם האדם יעבור וימחול ולא ירגיש כלל את העלבון, גם אם חברו פשע ומרד נגדו להכעיסו - אזי שכרו יהיה, שגם הקב"ה יסבול ולא יעניש אותו, אם יעשה נגדו איזה עון של מזיד, ולא במרד. וזה קשה, שהרי לפ"ז נמצא שהקב"ה מודד לאדם זה במדה פחותה ממה שמדד אותו אדם לחברו. ולכן גורס הגר"א להפך: למי עובר על פשע - למי שנושא עון. היינו, דמי שהוא נושא וסובל את חברו שחטא וְעָוָה נגדו בלי מרד, שכרו יהיה, שגם אם יפול ח"ו ביד יצור וימרוד פעם נגד ה', בכל זאת יעבור לו הקב"ה על פשעו לגמרי. כי מידת טובו ית' מרובה ממידת טובו של בשר ודם. ועי' בבאור הגר"א על משלי (יט, יא), שכתב, שמדה זו - להיות מעביר על מידותיו, ולמחול לחבירו על מה שפשע נגדו - "זהו המעולה בכל המידות הטובות"!

6. עי' תוס' (חולין מט, א ד"ה ואברכה) ומשנ"ב (סי' ר"א ס"ק י"ד).

7. לדעת הרמב"ן (דברים ל, יא) הכוונה בפסוקים אלו היא למעשה התשובה. אבל רש"י פירש שהכוונה היא ללימוד התורה. וכן דעת הרמב"ם, שכתב בהקדמתו לפירוש המשנה: "כבר הודיענו על פי ה', שלא תבוא מאת ה' שום תורה וזולת זו, והוא אמרו: לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה וכו', ולא מעבר לים היא [וכו']". כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך. ואָמְרוּ בפיך ובלבבך, ר"ל המקראות הסדורות בפה, או הדינים הנלמדים בדרך העיון, שהוא מכלל הכוחות הנמשכים מן הלב.

8. כמבואר בגמרא (ר"ה יח, א), שרק בימים אלו יכול היחיד לקרוע בתפלה גזר דין שנחתם עליו. [אבל ציבור יכולים לעשות כן בכל ימות השנה].

9. ובזה תירץ הגר"ר איצ'לה בלאזר את השאלה, למה הבינוני שלא עשה תשובה בעשי"ת נידון ביוה"כ למיתה (ר"ה טז, א), והרי עדין הוא בינוני, מחצה זכויות ומחצה עוונות, ומה מכריע עכשיו את דינו לחובה, שלא הכריע אותו לחובה כבר בר"ה? ועוד, שהרי הקב"ה הוא רב חסד, ומטה כלפי חסד לבינונים (שם יז, א), והיה צריך לזכותו בדין, ולא להכריעו למיתה.

ותירץ ר' איצ'לה בלאזר (כוכבי אור סי' ה'), שכיון שבינוני זה לא ניצל את עשי"ת לשוב בתשובה, הרי על זה גופא הוא נתבע, וזה הוא אשר מכריע את דינו לחובה, וכדברי רבינו יונה המובאים כאן למעלה, שהחטא המתאחר לשוב מחטאתו, יְכַבֵּד עליו מאד ענשו בכל יום, ולא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את האפשרות לחזור בתשובה, על זה גופא הוא נענש בעונש בפני עצמו.

10. ותוספת דברים בהו שמעתי מהגר"מ אזרחי זצ"ל: הרי מטרת הישיבה בבית הסוהר היא לחנך את האסירים שלא לפשוע. כשתסתיים תקופת מאסרם והם יצאו לחפשי - לא במהרה ישובו לחטא, בזכרם את בית הסוהר, ואת תקופת מאסרם הקשה. ואולם אסיר זה, שיכול היה להמלט מבית הסוהר ולא נמלט, העיד בכך על עצמו, שכלל לא רע לו בבית הסוהר. אדרבה, טוב לו שם! יש לו מיטה לישון, מזונות ניתן לו חינם אין כסף, והוא אינו צריך לעבוד ולפרנס את עצמו. ואם כך - יש כאן כשל חינוכי. האסיר הזה, בתום תקופת מאסרו ישוב לפשוע, כדי לחזור שוב אל בית הסוהר שכה אהוב עליו!... לכן הכהה שר בית הסוהר, כדי שכבר לא יתחשק לאסיר הזה לשוב אל בית הסוהר שנית. (וכך גם בנמשל: מי שאינו שב בתשובה, מעיד על עצמו שהחטא טוב לו וערב עליו. ואם כך יש להענישו בעונש מיוחד, כדי שיבין שלא כדאי להשאר במצב הזה...).

11. וגם בהלכה מצינו סברא זו. דהנה השוחט והמעלה קדשים בחוץ חייב כרת. ובשו"ג - חייב חטאת. ובגמרא למדו מפסוק מיוחד, שבשו"ג אינו חייב כרת (זבחים קח, ב). ותמהו התוס' (שם ד"ה שו"ג), למה צריך פסוק לזה, והרי זה פשיטא שבשו"ג אינו חייב כרת. ותירצו: ס"ד אמינא, אי לא מייתי קרבן ליהוי בכרת. עכ"ל. וביאור דבריהם הוא, שללא חידוש הפסוק היינו אומרים, כיון שבידו לתקן את החטא ע"י הבאת קרבן חטאת, והוא מזיד ואינו מתקנו, א"כ הפך את שגגתו לזדון וראוי להתחייב כרת כמזיד (מהר"י ענגיל בקונטרס "גבורות שמונים" אות ס"ז ד"ה ועיין עוד תוספות). אלא שלמעשה לא אמרי' כן, דחידוש הפסוק שאין זה מזיד ממש עד כדי שיתחייב על זה כרת.

12. וכן בפיוט "לך אלי תשוקתי" המיוחס לאבן עזרא: "ההרביתי להוסיף חטא... ואין לי בלתך מנוס, וממך היא סליחתי". וכן כתב בעל חובת הלבבות (בבקשה הנדפסת בסוף ספרו): "לכן ממך אליך אסורה, ומנגדך עליך אברחה, וממשפטיך אל חסדך ארוצה, וממידת דינך אל מדת רחמיך אנוסה, כי רבים רחמיך ועצומים חסדיך". וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (ר"ה פ"ד מ"ז): "שלא היו קורין הלל לא בראש השנה ולא ביום הכפורים, לפי שהם ימי עבודה והכנעה ופחד ומורא מה' ויראה ממנו, ומברכה ומנוס אליו, ותשובה ותחנונים ובקשת כפרה וסליחה" וכו'.

13. שכן בתחילת הלכות תשובה כתב הרמב"ם: "כל מצוות שבתורה, בין עֲשֵׂה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה - כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתודות לפני האל-ל ברוך הוא, שנאמר: אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשֶׂה מִכָּל חַטֹּאת הָאֵלֶּם... וְהִתְוַדָּה אֶת חַטֹּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ" (הל' תשובה פ"א ה"א). משמע שהתשובה עצמה אינה מכלל המצוה, ורק אם בא אדם לעשות תשובה - חייב להתודות, ורק הוידוי הוא המצוה. לעומת זאת, בפתיחה להלכות תשובה כתב הרמב"ם: "הלכות תשובה - מצוות עשה אחת, והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". משמע שגם התשובה עצמה היא מכלל המצוה.

14. לכן נאמר "יודע תעלומות", ולא "יודע עתידות". כי אין התשובה תלויה בעתיד - האם ישוב ויחטא בעתיד או לא - אלא בהווה, האם בשעת התשובה הוא במצב של "לא ישוב לזה החטא לעולם". ומי שנתעלה בשעת התשובה למצב רוחני כזה, שאילו היו "מקפאי"ם ומשמרים את מדרגתו הרוחנית היה עומד בעתיד בנסיגות בהם נכשל בעבר - הרי זו תשובה גמורה. ואע"פ שבמשך הזמן "נפל" ממדרגתו ואף שבחטא, אין זו ראייה שמעיקרא לא היתה תשובתו גמורה, אם אכן לפי מדרגתו בשעת התשובה לא היה שונה במשובתו ("כוכבי אור" להגר"י בלאזר זצ"ל סי' ז'; שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ זצ"ל תשל"א מאמר י"ד).

וכן כתב הרצ"ה מלובלין ז"ל: מי שלפי שעה רוצה באמת לשוב, אף שאח"כ יצרו מתגבר עליו, מכל מקום בשעת מעשה נקרא בעל תשובה. וכמו שאמרנו ממה שאמר (קידושין מט, ב) המקדש אשה על מנת שאני צדיק אפילו רשע גמור מקודשת שמא הרהר תשובה, ומשמע שרואין בו שמתנהג עדיין ברשעו, דאם לא כן הרי ודאי שב מרעתו. ואם כן מה אמר שמא הרהר תשובה והוא צדיק, הא גרר התשובה הוא עד שיעיד עליו היודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם כמו שכתב הרמב"ם. אך כיון שבשעה זו היה בדעתו לעזוב רשעו ולשוב, אף שנתגבר יצרו אח"כ וחזר לסורו, מ"מ ברגע זה נקרא צדיק.